

ВИРАЖЕННЯ ЛІРИЧНОГО «Я» В ЦИКЛІ «ЦАРСЬКИЙ СВІТ» С. ЙОВЕНКО

У статті розглянуто аспекти вираження ліричного «я» поетки С. Йовенко. Проаналізовано антитезу «я» - «ми» - «ти» як оприявлення станів ліричної героїні. Виявлено текстуальні коди створення ситуацій, настроїв, мотивів.

Ключові слова: образ, мотив, рефлексія, стан, антитеза.

В статье рассмотрено аспекты выражения лирического «я» поэтессы С. Йовенко. Проанализировано антитезис «я» - «мы» - «вы» как выявление состояний лирической героини. Выявлено текстуальные коды создания ситуаций, настроений, мотивов.

Ключевые слова: образ, мотив, рефлексия, состояние, антитезис.

In the article was considered the aspects of the expression the poetess S. Yovenko's lyric «I». Was analyzed the antithesis «I» - «we» - «you» as lyric heroine detection the state. Was identified the textual code for creation the situations, mood, motives.

Key words: image, motive, reflection, state, antithesis.

Відгуки в періодичних виданнях на творчість поетки Світлани Йовенко з'явилися відразу з перших її публікацій (Л. Скирда, Л. Таран, Є. Прісовський, П. Мовчан, С. Філоненко). Інтерес до її творчості не зникав з часом, про що свідчать статті-рецензії Ю. Покальчука, П. Волинчука. Відгуки про поезію С. Йовенко містить безпосередньо збірка вибраного «Любов і смерть» (В. Дончик, Ю. Суровцев, В. Базилевський). Ґрунтовний аналіз творчості виконано в дисертації «Концепція людини і світу в творчості С. Йовенко» Л. Кулакевич, де осмислюються і проблеми ліричного «я». Інших фундаментальних праць, присвячених цілісному розгляду життєвого та мистецького шляху С. Йовенко, на сьогодні не виявлено.

Це питання є особливо актуальним у зв'язку із виходом вибраного «Любов і смерть», до якого увійшли твори, написані в період від 1965 до 2010 року. Ця книга є першою за двадцять років невидання; на її матеріалі виразно простежується еволюція С. Йовенко як поетки, її самоідентифікація, погляди на події українського та світового масштабів. З огляду на появу нового поетичного матеріалу та відсутність критичних праць, актуальність даної статті є незаперечною. Цикл «Царський світ» є оригінальним як за своїми образами, так і проблематикою.

Поетична суб'єктність С. Йовенко яскраво виражена в ліричному «я». За одним із визначень теоретичної поезики, лірика «<...> це безпосереднє втілення душевної зустрічі зі світом без втручання події. Безпосереднє мовне втілення почуття - вихідний пункт» [8, с. 354] (переклад наш. - С. І.). Ліричний герой, ліричне «я» - образ поета в ліриці, один із способів розкриття авторської свідомості» [8, с. 360]. За іншим визначенням, ліричний герой - «один із суб'єктів

свідомості, характерних для лірики. Він є і суб'єктом, і об'єктом у прямо-оцінній точці зору. Л.г. - це і носій свідомості, і предмет зображення: він відкрито стоїть між читачем і зображуваним світом» [8, с. 361].

Яскраво виявляється ліричне начало у віршах-рефлексіях циклу («Про що здогадатися ніяк щасливим?», «Дякую долі», «Підведу усміхнене обличчя», «Не тобі мене, а мені тебе»). Лірична героїня Йовенко не має імені, вона означена особовим займенником «я», що зближує її із читачем, адже кожен, хто читає вірш, може уявити себе на місці «я». На думку М. Зубрицької, інтелектуалізація тексту призводить до зміни ролі «універсального читача»-партнера, за допомогою якого творчість автора набуває завершеності і сенсу. У праці «Номо legens: читання як соціокультурний феномен» вона висуває теорію зміни ролі автора художнього тексту, якому потрібен симбіоз із читачем-реципієнтом. Такий симбіоз відчутний у ліричному «я» поезії С. Йовенко. Її лірична героїня окреслює своє буття відчуттями, притаманними звичайній людині: «я чую, я знаю», «Я розгубилась», «я вірю», «я пізнала», «Вмирала я», «Я плакала», «я завдячую», «я стану», «я люблю», «сміюся, радію я», «я <...> ще не розуміла», «А я - в п'їтму молось». Повторення займенника «я» також створює алузію самотійної особисті, не пізної ще оточуючими:

Що дасть найближчий час, -
у вечора в очах
читає крізь сльозу
важке озерне око.
Я впізнаю свій сум
в свинцевій тьмі свічад
і Вічності печать

тамуо одиноко [5, с. 338]. Подекуди екзистенційність ліричної героїні зникає за допомогою психологічно позитивного «ми». У поезії «Ретро» - це образи двох юних подруг, у «Секреті» - образи дітей. «Я» та «ми» протиставлено класичному образу чужої людини, чужого світу, вираженому за допомогою займенника «ти».

Дослідник Ю. Лотман виокремлює два можливі напрямки передавати повідомлення. Першим є «Я - ВІН», у якому «Я» - це суб'єкт передавання, власник інформації, а «ВІН» - об'єкт, адресат. У цьому випадку передбачається, що до початку акту деяке повідомлення відоме «мені» та не відоме «йому» [7, с. 164] (переклад наш. - С.І.). Система «Я» - «ВІН» є змінною за рахунок обрамлювальних елементів (динаміка рухів, діалоги). У поезіях Йовенко «Я» уособлює саму ліричну героїню, «ти» (що у даному контексті є рівноцінним до «ВІН») має нове ім'я майже в кожній поезії. «Ти» є різноплановим: люди, яким присвячено поезії - друзі, кохані; суб'єкти та об'єкти, ворожі у ставленні до ліричної героїні.

Змістове означення займенника «ти» подається на початку багатьох поезій як звертання, присвяти реальним людям: Юрію Суровцеву («Кольори Самарканда»), дочці Іванні («Пісня»), вірш Іванні і Тамарі, Лері, Іванові («Царський світ»), Софійці Димовій («Лелеки проти терору»), Романові Іваничукові («Віддяка за гуцульську ложку, подаровану в Яремчі»), художниці Ользі Кравченко («Лицем до

фрезі», «Цілунок Бога»), митцю Рафаелю Багаутдінову («Художник»), Ю. Кобринському («Добрих людей дарувало життя»), Борисові Севернюку («Малюнки пером»), Валерії Резниковій («Під знаком Діви»), письменниці «Любові Голоті з листівкою» («Крізь новорічні сфери - в ноосферу»).

Інформація про «ти»-адресата зумовлює характер його взаємодоповнення «я» або взаємовиняток. У першому випадку «ти» набуває характеристичних ознак, постає у певному новому вимірі «квітня з очима дитини», узбецького міста Самарканда, снігу, дочки Іванни, незнайомого хлопця, художника, художниці, коханого чоловіка. Називання на «ти»

набуває родинного, подекуди інтимного звучання. У поезії «В нежданім прихистку» герой, означений як «ти», повертає ліричній героїні «мені мене». Амбівалентність почуттів героїні, що «розгублена стоїть між «так» і «ні», є наслідком її існування без кохання і щастя в житті. Пройшовши життєвий шлях, вона не вірить у справжнє «небо тепле», сумніваючись навіть в існуванні вирію [5, с. 305]. Поезія імплікує оптимістичне бачення світу, бо його береже «нежданий прихисток крила». Антитетичною є поезія «Так - не буває», де позиціонують образи зілля-трунку, самотності, сирени як втілення смертоносного співу, крові, ночі. Поетка закликає: «Побережися!», застерігаючи неназваного героя від втрати віри. «Ти» і «я» тут розмежовані для підсилення вияву почуття самотності. Метафора «млостю спливати» викликає в уяві втрату крові і смертельну рану, закінчення життя.

Експліцитна потреба з'єднати «я» з «ти» яскраво виражена С. Йовенко у вірші «Людина дереву сказала „ти“»:

Людина дереву сказала «ти»
і доторкнулася кори шокою.
Якої ще їй радості, якої?

В ній єдність світу промінь освітив [5, с. 278]. Єднання з деревом, образ якого є алюзією на світове древо - прихисток богів і міні-модель Всесвіту, допомагає ліричній героїні віднайти своє місце у світі і зазирнути у Вічність. Літературознавець М. Бахтін зазначав, що «Автор не лише бачить і знає все те, що бачить і знає кожен герой окремо й усі герої разом, але й більше їх...» [1, с. 16]. Лірична героїня С. Йовенко є ланкою в природному циклі:

Насіння з рук моїх,
рости крізь мене.
Хай хиляться багряні хмар знамена і
понад нами
в Вічність хай пливуть [5, с. 287].

Внутрішній монолог ліричної героїні поезії «Лив прохолоду вранішній Куляб» супроводжується зовнішніми ритмічними кодами, що створюють атмосферу гіпнозу. Такий прийом постійних ритмічних кодів характерний і для поезій І. Жиленко («Від ювілею і до ювілею.», «Підвечірок», «Я вже зима.» та багато інших). У її вірші «Все я знаю.» оприявнюється мотив буття після смерті в образі гнома. Д. Дроздовський з цього приводу писав: «У вірші перед читачем розкривається естема смерті як апофеоз прекрасної миті, за якою - щось

фантастичне, ідилічне і прекрасне водночас» [3, с. 301]. Утілення у гнома є більш типовим для європейського світогляду, ніж для слов'янського, адже за слов'янськими, у тому числі українськими уявленнями про потойбіччя, померла природньою смертю людина може перетворитися на птаха, метелика, дерево, янгола, домовика, а неприродньою-на русалку, упиря [11].

Зображення ліричної героїні поезії «Духмяністю морочила, дурила...» оприявнює типове для українця вірування про народження в новій подобі. вказаній поезії С. Йовенко маємо оновлену героїню: із косами-листям, із зірками у волоссі, із голосом, у якому злилися пісні солов'їв, із приятелем-коником. «Вмирала я - народжувався сад», - наголошує поетка [5, с. 294]. Народження оновленої героїні найчастіше пов'язано із образом весни. У поезії «З учора сніг впокорений і теплий» персоніфікованим образом відлиги є лірична героїня. Метафори «відтанули їй очі і уста», «попільне волосся», «співало тіло», «усмішки метелик тріпотів» оприявнюють зв'язок її характеристики з українськими веснянками, в яких, за народною традицією, весна поставала в образі гарної дівчини.

У ліриці С. Йовенко простежуються рецепції із етико-філософськими засадами Г. Сковороди про людину як мікрокосм, тобто поєднання тлінного і вічного, зовнішньої оболонки і внутрішніх духовних витоків. Це засвідчено у вираженні рефлексій ліричної героїні:

Це небо, це море - я чую, я знаю -
в мені почалися, запалені мною,
штормить у глибинах, зростає, лунає

небесний мотив із жагою земною [5, с. 284]. Невід'ємними ознакам зображення мікро- та макрокосмів поезії С. Йовенко є традиційна символіка: рослинна (дерево, бузок, вишні, сосни, акація, трава, квіти, тюльпани, рожі, волошки, ромашки, деревій, конюшина, рута-м'ята, цикорій, іриси, левиний зев, гортензія, айстри), астральна (зорі як свідки подій, символ вічності: «серце, мов зірка», «схлип зорі», «вранішня пора зорею сходить»), солярна (персоніфікований символ життя: «неперевершений між мужчин - Сонцем його звати», «О диво-дивне - сонце-Діво»).

Антитетичні до мотивів життя, безсмертя, вічності є мотиви нещастя, війни. У розвитку останніх відчутні песимістичні настрої, як, наприклад, у поезії «Підведу усміхнене обличчя». Героїня цього вірша розуміє, що «Щастя-те, що не буває двічі» [5, с. 336]. У поезії «Царський світ» вона намагається осмислити причини цього: «до безміру Землі біда цей світ заслоне.» [5, с. 339]. Мікрообразом «біда» означено будь-які негаразди, які можуть спіткати людину. У героїні виникають трагічні передчуття:

Минущий епізод якогось літа.
Після війни чи до війни - як знати?..
Ще всі безсмертні, та вже доля віда,

Кого з п'ятох невдовзі поминати [5, с. 334]. Названий мікрообраз «біди» конкретизується в образі атомної війни, яка нищить все, залишаючи пустелю. С. Йовенко належить до повоєнного покоління, але тема війни є наскрізною для багатьох її поезій. Апокаліптичні мотиви, політична нестабільність

у світі, загроза війни, чорнобильська трагедія набувають фатальності: «Кінець початкам всім судився досі» [5, с. 330].

Виокреслюється хронотоп тривожного світу: «після війни чи до війни», «час без кохання», «час лікарняний», «пустеля світу», «небеса холодні», «безодня», «зачинено наш Сезам», «чорна вода», «попіл», «у тьмяній снів копальні». Інтеграція наведених ознак наявна в поезії «Про що здогадатися ніяк.»: В травневій траві дитинча простягає долоньку, і сонечко здмухує небо, де бомб ще нема, і простір небесний ще землю голубить, як доньку, до нас ще ласкавий, покіль не пустеля німа [5, с. 283]. На думку М. Зубрицької, у ХХ столітті «змінилася роль автора, який перетворювався зі спостерігача-всезнайки на свідка та учасника подій» [4, с. 30].

Науковець І. Чернухіна пропонує концепцію поетичної трансформації хронотопу: «Поетично трансформований простір - продукт творчості автора, який естетично втілює уявлення про фізичний простір.» [10, с. 13] (переклад наш. - С. І.). Поетична трансформація героїні протистоїть реалістичній традиції зображення. «Ознакою модифікації є заміна уявлення про простір уявленням іншого роду: ірреальна тварина, ірреальна особистість, ірреальне явище» [10, с. 13]. Поетична трансформація в поезіях С. Йовенко оприявнюється на багатьох рівнях: один із них - ірреальні персонажі («Цариця Ночі», «двох ельфів збуваються сни», «дужий матрос на кораблі небеснім», «бармен: бузкові очі», «ти і я - це птах і вирій», «я стану глиною»), ірреальні тварини («білоквітна лань», «золотий лев»), рослини («пригасли вишні», «трава припишкла», «старий ліхтар так прикипів до іви»), ірреальний хронотоп («балет небес», «сонце стікає по грудях», «півнепритомна ніч», «очманілий червень», «сонцем їй - одне вікно світило»). При створенні даного типу хронотопу маємо слова-орієнтири, що включають до своєї семантичної структури поняття, які люди здавна використовують як вимірвальні.

Отже, поезії циклу «Царський світ» мають яскраво виражений образ ліричного «я». Героїня поезій та її ставлення до світу амбівалентні. Подекуди виявляється антитеза «я» - «ти», де «ти» має кілька іпостасей: це і ворожий світ, чужі люди, присутність яких зумовлює тривожний стан, передчуття кінця світу, що настане за атомною війною. З іншого боку, «ти» - уособлення родини, друзів, братання з природою. Солярні, астральні, рослинні символи підсилюють позитивний погляд ліричної героїні на світ. Єдність зі Всесвітом дає їй відчуття безсмертя, що є наслідком впливу філософії Сковороди та східних вчень про постійне відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. М. Естетика словесного творчества / М. М. Бахтин. - М.: Искусство, 1986. - 446 с.
2. Гаврилів Т. Феноменологія ідентичності ліричного „я" в сучасній австрійській поезії / Т. Гаврилів // Слово і час. - 2006. - № 10. - С. 76-80.

3. Дроздовський Д. Поринаючи в тайну: структури поетичної суб'єктності у поезіях Ірини Жиленко / Д. Дроздовський // Кур'єр Кривбасу: Література. Культурологія. Політика. Народознавство. - 2008. - № 218-219. - С. 300-311.
4. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. - Л.: Літопис, 2004. - 352 с.
5. Йовенко С. Любов і смерть / С. Йовенко. - К.: Ярославів Вал, 2010. - 720 с.
6. Корогодський Р. Брама світла: шістдесятники / Р. Корогодський / упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко. - Л.: Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. - 656 с.
7. Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. - СПб.: Искусство-СПБ, 2010. - 703 с.
8. Теоретическая поэтика: понятия и определения. - М., 2000. - С. 240 - 622.
9. Успенский Б. Поэтика композиции / Б. Успенский. - СПб.: Азбука, 2000. - 352 с.
10. Чернухина И. Я. Общие особенности поэтического текста / И. Я. Чернухина. - Воронеж: Из-во Воронежского ун-та, 1987. - 158 с.
11. 100 найвідоміших образів української міфології / під заг. ред. О. Таланчук, Ю. Бедрика. - 2-ге вид., виправл. та доповн. - К.: Орфей, 2007. - 460 с.